

*Щербина В. Л., кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ТИПОЛОГІЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Автор розглядає соціокультурні та відповідні до них соціально-психологічні засади формування цілісності особистості в умовах сучасного суспільства. Основою аналізу типів цілісності особистості виступає наукова гіпотеза щодо соціокультурної обумовленості типів цілісності особистості. Відповідно до цього у статті описуються риси цілісності особистості, що притаманні індивідам, які соціалізуються у соціальних відносинах, побудованих з орієнтацією на норми та цінності, притаманні традиційному, модерновому та постмодерновому соціокультурним укладам.

Ключові слова: соціалізація, цілісність особистості, культурний уклад, традиція, модерн, постмодерн, механізми соціалізації, норми, цінності.

Автор рассматривает социокультурные и соответствующие им социально-психологические основы формирования целостности личности в условиях современного общества. Основой анализа типов целостности личности выступает научная гипотеза относительно социокультурной обусловленности типов целостности личности. В соответствии с этим в статье описываются черты целостности личности, присущие индивидам, которые социализируются в социальных отношениях, построенных с ориентацией на ценности, присущие традиционному, модерновому и постмодерновому социокультурным укладам.

Ключевые слова: социализация, целостность личности, культурный уклад, традиция, модерн, постмодерн, механизмы социализации, нормы, ценности.

Актуальність. Становлення особистості людини відбувається в процесах соціальної взаємодії, які здійснюються в умовах конкретного суспільства. Соціально-психологічні риси, притаманні сучасній особистості, формуються за умов глобалізації, культурної диференціації, нечуваного зростання динамізму соціального життя, інформаційно-комунікативної революції тощо. Дослідження процесів становлення особистості людини та розвитку такої вагомості її риси як цілісність є предметом соціальної філософії, соціології, психології та педагогіки. Евристичний потенціал цих наук формувався за умов становлення та розвитку індустріальних суспільств та переходу до постіндустріальної доби. Для індустріального суспільства характерним є наявність визначеного набору рис, формування яких воно потребує від індивіда. В процесі переходу до постіндустріального суспільства виникає ситуація невизначеності соціалізаційних процесів – соціальні метанарративи праці та війни як основних соціоутворюючих процесів розмиваються, кожна людина постає перед свободою та пов'язаною з нею невизначеністю своєї долі у суспільстві. Відтак виникає нова проблема формування особистості – суспільство як середовище соціалізації стає більш культурно

різноманітним. Зокрема, в наш час актуалізуються сегменти культури, які ще донедавна вважалися архаїчними, виникають новітні утворення, значно розширюється присутність світових культур у середовищі масового спілкування. Це створює як додаткові можливості, так і нові ризики та загрози формуванню особистості людини. У зв'язку з цим у гуманітарних науках відбувається посилення соціальної ролі та відповідного дослідницького інтересу до змін ролі окремої особистості в такому суспільстві. Ці чинники актуалізують проблему створення нових концепцій цілісності особистості, в яких на перший план виходить така інтегративна якість, як особиста відповідальність за те, що відбувається з людиною та суспільством. Саме тому дослідження процесів соціалізації особистості за таких умов та розвитку її цілісності, становить актуальну наукову та практичну проблему, що й визначає актуальність даної статті.

Ступінь дослідженості проблеми. Поняття соціалізації введено в науковий обіг наприкінці XIX століття, воно мало економічний зміст та відображало результат усупільнення засобів виробництва. Вперше термін соціалізація у його соціологічному значенні застосував Ф. Гіденс у роботі «Теорія соціалізації». У цій роботі

доводилося, що на американському континенті у переселенців в процесі спільної життєдіяльності знищуються або стають незначними притаманні їм культурні особливості – відмінності мови, віри, звичок, уподобань. Усі соціокультурні відмінності людей асимілюються в єдиний (американський) тип і тим самим відбувається процес соціалізації. Таким чином, поняття соціалізації в соціальних науках формувалося як аналітичний інструмент для дослідження буття людини у соціокультурному контексті конкретного суспільства. Даним поняттям Ф. Гіденс позначає розвиток соціальної природи або характеру індивіда, його підготовку до соціального життя. Відтоді категорія соціалізації одержала різноманітні суттєві та змістовні інтерпретації, але основне значення, як процесу сприйняття індивідом способу життя суспільства, збереглося.

Основні теоретико-методологічні підходи в дослідженні соціалізації сформувалися в працях М. Вебера, Ф. Гіденса, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Ч. Кулі, Р. Мертона, Д. Міда, Г. Спенсера, З. Фрейда, Е. Фромма, Ю. Хабермаса та інших. Було зроблено визначення сутнісних характеристик соціалізації, виділені основні структурні компоненти, запропоновані підходи до типології та періодизації процесу соціального розвитку особистості, розглянуті особливості соціалізації окремих професійних категорій, соціальних спільностей та вікових груп. Разом з тим, кожне визначення соціалізації відрізняється широким спектром змістовно-концептуальних відмінностей, обумовлених перевагами і авторськими позиціями дослідників. Історично склалося так, що визначення соціалізації, як правило, розглядається в предметній сфері соціологічного, частково соціально-психологічного напрямку.

Соціологія розглядає зазначену проблематику переважно в межах «розуміючої соціології» та структурного функціоналізму. У роботах М. Вебера, Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Т. Парсонса розглядаються різні аспекти особистості як об'єкта соціалізації. Проблеми співвідношення соціалізації та індивідуалізації цікавлять Ф. Гіденса, Г. Зіммеля. Ця ж проблема піднімається й у символічному інтеракціонізмі Дж. Міда та теорії

«дзеркального Я» Ч. Кулі, у феноменологічній соціології П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, які наполягають на тому, що особистість – це, навпаки, суб'єкт соціалізації. Етапи соціалізації розглядає Г. Тард. Сучасна соціологія звертається переважно до осмислення соціалізації особистості в умовах формування інформаційного суспільства. Це дослідження Д. Белла, З. Баумана, Н. Смелзера, О. Тоффлера, на пострадянському просторі – І. Ю. Кисельова, В. В. Малахова, В. О. Матусевич, К. Г. М'яло, Н. М. Федотової, В. Г. Полохала, І. М. Попової, І. М. Растової, А. Г. Смирнової, В. А. Ядова.

В рамках своєї предметної царини психологія розглядає проблему соціалізації як процес впливу на психіку людини. Цією проблематикою переймаються майже всі школи, що розробляють теорію особистості – фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, тощо. В сучасний період впливовими напрямками в цій галузі є феноменологічний та когнітивний, які тлумачать активність людини як прояв її творчої природи. На думку представників цих напрямків (К. Роджерс, Г. Теджфел) людина засвоює в процесі соціальної взаємодії лише те, що сприяє її самоактуалізації. Варто також відзначити роботи Е. Еріксона, що зробив значний внесок у розробку концепції ідентичності. У радянській та пострадянській психології проблеми соціалізації досліджувались у роботах В. С. Агеєва, Г. М. Андрєєвої, О. Г. Асмолова, Л. С. Виготського, І. С. Кона, К. В. Коростеліної. Вітчизняний науковий доробок складають праці, авторами яких є С. Д. Максименко, І. В. Вашченко, О. І. Власова, С. Ю. Пашенко, Л. Г. Терлецька, Ю. Л. Трофімов, І. В. Данилюк. Закордонна психологія розглядає проблеми соціалізації з позиції її впливу на психіку людини, взаємозв'язку в ній біологічного та соціального. Цілісність особистості розглядається як аспект її самоактуалізації та конструювання ідентичностей. Однак концепції соціалізації особистості розвивалися в умовах суспільного порядку, який останнім часом зазнав значних історичних змін. Зокрема, одноукладність та одномірність суспільства змінилися його багатомірністю, закритістю і сталістю соціальних процесів – відкритістю та динамічністю. Суспільство як середовище соціалізації стало більш динамічним та різнонаправленим і постає

перед особистістю все більшою мірою не як система вимог та можливостей, а як процес виникнення та актуалізації різноманітних викликів і ризиків. За цих умов виникає низка методологічних проблем щодо того, як розуміти та досліджувати цілісність особистості та чи вона взагалі можлива за умов таких суспільних змін.

Мега статті – розглянути теоретичні можливості дослідження процесів соціалізації та цілісності особистості в умовах сучасного українського суспільства.

Основний зміст. Становлення цілісної особистості сучасної людини відбувається за умов полікультурного суспільства. Мультикультурність сучасного соціального середовища, в якому взаємодіють люди, полягає, зокрема, й у тому, що норми та цінності, характерні для суспільств різної історичної доби співіснують одночасно, утворюючи єдине середовище соціалізації. Дослідження процесу соціалізації за таких умов, віднайдення нових підходів до розуміння та врядування процесу становлення особистості, розвитку її цілісності, потребує нових теоретичних підходів. У відповідності до комплексного характеру самого процесу соціалізації, такі теоретичні підходи також мають бути комплексними.

В якості базового теоретичного припущення для побудови такої аналітичної моделі ми обрали положення висунуте в українській культурології, відповідно до якого сучасне українське суспільство є культурно багатоукладним [1, 150-159]. Тому соціальні актори формуються в рамках трьох типових соціокультурних укладів, а саме традиційного, модернового (індустріального) та постіндустріального.

Культурний уклад – поняття, що характеризує історично сталі, стійкі, типові риси порядку побудови та змістовної наповненості нормативно-цінісних конструктів, які притаманні соціальним групам та індивідам, і виражені у матеріальних, ідеальних організаційних та символічних компонентах їх індивідуального та групового життя в умовах конкретного суспільства. Культурний уклад є конкретним історичним явищем, притаманним людській спільноті і характеризується принципами побудови, способами обміну діяльністю, матеріальною (технологічною) основою,

типом цінностей і норм, соціально-історичною та просторово-часовою визначеністю. Розрізняють моноукладні та багатоукладні суспільства – Україна належить саме до останніх. В залежності від способів суспільного виробництва культурологія виділяє типові культурні уклади – архаїчний, традиційний, модерновий та постмодерновий. Культурні уклади визначають зміст і форми процесів соціалізації у конкретному суспільстві, що включає типи особистостей, рольові набори, рольові дистанції.

В рамках культурних укладів формуються типи соціальних акторів та атрибути їх взаємодії. В залежності від власних парадигмальних установок дослідники розглядають культурний уклад або як одну із складових суспільного життя, що змінюється в процесі цивілізаційних змін, або як фундаментальний чинник цих змін, його рушійну силу. З точки зору наявності культурних укладів розрізняють моноукладні суспільства, в яких з необхідністю відтворюється лише один тип культурного укладу та багатоукладні суспільства, в яких з необхідністю відтворюються всі три типи культурних укладів. Багатоукладні суспільства можуть тяжіти до централізації та ієрархізації відносин між культурними укладами, а можуть мати відцентрові тенденції та рядопокладеність культурних укладів.

Культура сучасного українського суспільства з цієї точки зору є багатоукладною та характеризується відсутністю ієрархічних відносин між укладами, їх рядопокладеністю. Відтак норми і цінності, характерні для різних культурних укладів, співіснують одні поруч з іншими, утворюють симбіози або породжують суперечності у процесах соціалізації особистості. Наявність культурної багатоукладності є характерною рисою середовища соціалізації в сучасній Україні. Це визначає необхідність дослідження типів становлення цілісної особистості саме крізь призму багатоукладності. Тому необхідно на основі потрактування цінностей в рамках того або іншого культурного укладу здійснити виділення відповідних типових рис різного роду цілісності, дослідження їх взаємодії між собою. (Див. табл. 1)

Відмінності уявлень про складові суспільства відповідно до домінуючого типу культурного укладу, в якому вони соціалізуються

№ з/п	Культурні укладу	Базовий образ суспільства та соціальної структури	Соціально-психологічні ціннісні уявлення соціальних акторів	Нормативні уявлення соціальних акторів	Уявлення щодо соціальної структури
1.	Традиційний	Храм – спільнота людей, об'єднаних єдиними цінностями та вірою	Світ замкнений Основні цінності – статичний порядок, що походить від позалюдської інстанції	Норма – те, що відповідає ідеалу справедливості та добра	Соціальна структура – продовження природного місця людини в світі та історичних традицій
2.	Індустріальний	Виробничий конгломерат – спільнота	Світ недосконалий і не відповідає потребам людини Основні цінності – раціональний людиномірний порядок групового конструювання	Норма – те, що відповідає потребам людини	Соціальна структура – умова реалізації здібностей та можливостей у суспільстві
3.	Постіндустріальний	Мережевий простір поточкових комунікацій між окремими особистостями	Світ відкритий і безмежно мінливий Основні цінності – мінливість, небов'язковість, вільний безвідповідальний доступ	Норма – те, що залежить від конкретної ситуації відносин між людьми	Соціальна структура – нестійка потокова мережа контактів між людьми, що постійно змінюється

З метою дослідження характеристик процесів соціалізації особистості в сучасному українському суспільстві можна створити типологізацію ознак типів її цілісності. Для цього нами запропоновано розширити використану Н. Костенко [2, с. 312] типологію, доповнивши її відповідно до ознак описаних вище трьох культурних укладів (Див. табл. 2). Виходячи з цього можна емпіричним шляхом виявити характер соціалізації та відповідні типи цілісності особистості, наявні в сучасному українському суспільстві.

Таблиця 2.

Мапа для дослідження типів цілісності особистості відповідно до культурно детермінованого розуміння смислів соціальних цінностей

№ з/п	Ціннісна орієнтація особистості	Смисл в контексті цілісності особистості		
		традиційного типу	модернового типу	постмодернового типу
1.	Сімейне благополуччя	Священне джерело життя і середовище виконання обов'язку з продовження роду	Основа розвитку своїх можливостей, досягнення високого статусу в суспільстві та збереження накопиченого багатства	Важливе середовище повноцінного спілкування і самореалізації, отримання задоволення
2.	Для чого потрібен матеріальний добробут	Необхідна основа буття родини у суспільстві, забезпечення послідовності та цілісності життя людини і суспільства загалом	Засіб і мета розвитку потреб людини та їх задоволення	Необхідна умова і ресурс особистої самореалізації, ресурс для пригод і вражень від життя

Питання психології

3.	Душевний спокій, згода з самим собою	Відповідність принципів власного життя істинним його засадам (релігійним або звичаєвим нормам)	Рівновага між внутрішніми та зовнішніми процесами змін власного життя і життя суспільства	Адекватність взаєморозуміння у ситуації відкритого та вільного обміну думками
4.	Уявлення про справедливість та злагоду	Відповідність практик винагороди-покарання ціннісним ідеалам суспільства	Ефективність взаємодії у відповідності до потреб розвитку суспільства та особистості	Відповідність змін суспільства баченню креативного класу, відсутність репресивних практик та розвиток багатоманітності
5.	У чому полягає Велике кохання	Надане Богом єднання двох людей задля продовження роду	Мистецтво двох людей бути необхідними одне одному протягом життя	Стан найвищого чуттєвого задоволення від взаємного спілкування і проведення вільного часу
6.	В якому разі можливість жити заради власного задоволення є важливою	Коли людина готова для цього – вихована і може надавати позитивний приклад отримання такого задоволення	Коли людина через задоволення отримує компенсацію негараздів власного життя або здійснює саморозвиток	Коли отримання одного задоволення не позбавляє можливості отримувати інші
7.	Що означає успішна організація та планування власного життя	Можливість діяти відповідно до вимог, що висуває природа людини до кожної особистості	Здатність ефективно реалізовувати і відтворювати власні життєві ресурси	Здатність до самореферентності, високого рівня чутливості і відповідності очікуванням оточуючих
8.	Досягнення висот професійної кар'єри	Необхідно, аби встановити справедливі відносини між людьми в певній сфері або суспільстві загалом, відкинути негідників	Необхідне заради досягнення високого статусу в суспільстві та отримання ресурсів подальшого розвитку	Необхідне для вивільнення особистості від обтяжень матеріальних і соціальних умов її життя, можливість жити за власними бажаннями
9.	У чому полягає здійснення творчих задумів	Реалізація того потенціалу, який закладений в людині за її природою	Здійснення тих можливостей досягнення статків і положення в суспільстві, що надає людині суспільство	У можливості цікаво організувати своє життя, отримувати багатоманітні враження і позитивний досвід
10.	Для чого потрібно йти в ногу з часом – опанувати і використовувати сучасні технології	Щоб наповнити їх правильним змістом – поставити на служіння людям, захистити від можливих негараздів, що породжують технології	Посилити власні творчі сили і можливості, розвинути їх ефективність у задоволенні потреб людини	Розвинути свій світогляд, звільнитися від обмежень і отримати нові можливості самовираження та спілкування
11.	Популярність, публічне визнання	Для просування власних поглядів, виховання та контролю за іншими людьми в тому, наскільки вони є чесними та справедливими	Для згуртування спільноти навколо завдань та змін соціального порядку	Для можливості самовираження та ведення гедоністичного образу життя

Подальші дослідження проблеми.

Процеси модернізації соціальної структури суспільства, розвитку системи соціальної роботи, педагогічних практик потребують вироблення рекомендацій з урахуванням отриманого знання щодо різновидів цілісності особистості в сучасних умовах. Такі рекомендації можна виробити на основі дослідження специфіки соціалізації

особистості в різних соціальних середовищах. В залежності від того, яким є домінуючий соціоутворюючий процес (праця, війна, споживання, гра, комунікація і т. ін.) процес соціалізації матиме ті або інші риси. Дослідити такі риси можна шляхом подальших емпіричних соціально-психологічних досліджень у різних галузях суспільного життя.

Література

1. Щербина В. М. Культурна політика України: на зламі тисячоліть // Самоорганізація й динаміка культури та їх особливості в Україні : [Текст]: зб. наук. пр. Вип. 2. Об'єктивізація культуротворення в добу цивілізаційної глобалізації / відп. ред. Ю. П. Богуцький, Г. П. Чміль. – К. : ІКНАМУ, 2012. – 160 с.
2. Смысловая морфология социума [Текст] / за ред. Н. Костенко. – К.: Институт социологии НАН Украины. – 2012. – 422 с.

Shcherbina V. L., candidate of sociological sciences

ТИПОЛОГІЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МІНДИ СУЧАСНИ СУСПІЛСТВА

An author examines sociocultural and corresponding to them socially-psychological bases of forming of integrity of personality in the conditions of modern society. The scientific hypothesis of relatively sociocultural conditionality of types of integrity of personality comes forward basis of analysis of types of integrity of personality. In accordance with it in the article the lines of integrity are described personalities, inherent to the individuals, that is socialized in the social relations, built with an orientation on values, inherent to traditional, modern and postmodern to the sociocultural modes.

Keywords: socialization, integrity of personality, cultural mode, tradition, modern, post-modern, mechanisms of socialization, norm, value.